

ЗБЕРЕЖЕМО
УКРАЇНСЬКІ
СТЕПИ

ЛІСОРОЗВЕДЕННЯ –
ЗАГРОЗА ІСНУВАННЯ
СТЕПУ

Переважну частину території України займають Степова і Лісостепова зони. При цьому цілнних степових ділянок лишилося не більше 3 % від того, що було створено природою. Проте, навіть ці залишки розірвані на десятки тисяч дрібних клаптиків, на більшості з яких замало площі, щоб там могли мешкати дикі тварини. Степ цілком можна вважати найбільш постраждалою екосистемою Європи від діяльності людини. З цієї причини велика кількість степових видів тварин і рослин, які можуть існувати лише у степу, опинилися на межі вимирання. Достатньо згадати види, які містять у своїх назвах вказівки на степ: «орел степовий», «журавель степовий», «курганник», «могильник»... всі вони є одними з найбільш рідкісних в Україні.

Пристаювані до життя в степу, ці види не можуть існувати у жодному іншому місці. Залежними від збереження степів є третина всіх видів рослин і тварин, включених до Червоної книги України.

У цей самий час переважна більшість національних природних парків і заповідників, що існують в Україні, головним чином зосереджується у Карпатах, Криму та Поліссі. Області степової зони мають найменше заповідних територій. Однак вони, як правило, представлені штучними лісами, а не степом. Отже, останні степові ділянки в більшості своїй не охороняються.

*Цілини степи Миколаївщини розорані
Лісниками*

Історично у нашому менталітеті степ сприймається як щось таке, що необхідно освоювати або «покращувати». При слові «степ» більшість людей малюють у своїй уяві картину безкрайньої порожнечі, яку треба чимось заповнити. Хоча степ є найбагатшою на різноманіття флори екосистемою: на квадратному метрі степу можна

зустріти до 120 видів рослин. Такого не знайти у лісі, на болоті або в іншому природному комплексі України. Через нерозуміння цінності степів і бажання використати у господарстві кожен квадратний метр території країни, з радянського часу заведено кидати всі сили на знищення степу. Всі його території, що зайняті чорноземами, потрапили під рілля. В історії «знищувати степ» звучить як «підіймати цілину».

Решта степів, непридатна для оранки (схили, балки, кам'яністі та крейдові відслонення), все одно не давали і не дають спокою людині. Не маючи змоги пустити ними комбайни, такі степи нарекли «деградованими» та «малопродуктивними» землями. І цим

«Ліс» у центральному Криму

землям знайшли свій «вирок», проголосивши потребу створювати на них ліси. Сьогодні ми бачимо, що штучні лісонасадження у степовій зоні не являють собою повноцінні ліси. Деякі з них вигорають на досить значних площах й перетворюються на чагарники; офіційно визнано, що соснові ліси степової зони є найбільш пожежо-небезпечною категорією лісів України. Достатньо згадати пожежу у Цюрупинському лісгоспі на Херсонщині, коли за одну добу вогонь знищив 7000 гектарів лісу. Зміни клімату також не сприяють розвитку лісівництва у степу. Сьогодні приживання

*Пожежа у Луганському природному
заповіднику*

висаджених дерев у новостворених степових «лісах» зазвичай становить не більше 50 %. Та при цьому всьому ліси на місці останніх степів продовжують насаджувати й сьогодні. Проте, не залежно від того, чи приживеться молодий ліс чи не зовсім, рідкісних степових видів на місці лісонасаджень більше не побачити.

Через впровадження регіональних нормативів оптимальної лісистості лісонасадження створюються всупереч природним та кліматичним умовам. Результатом цього стає знищення місцевих екосистем та їхнього біорізноманіття. Лісонасадження часто здійснюється чужорідними видами – інтродуцентами. Наприклад, робінія псевдоакація (так звана «акація біла») походить з Північної Америки. Вона повністю витискає з рослинних угруповань аборигенні рослини. Після пожеж робінія здатна пускати рясні кореневі пагони і штучні ліси перетворюються на чагарники. Акацієві хащі практично позбавлені будь-яких трав'янистих рослин і фауни. Таким чином, створення нових лісових насаджень у степовій та лісостеповій зонах нерідко призводить до утворення ландшафту, в якому нема ані степу, ані лісу.

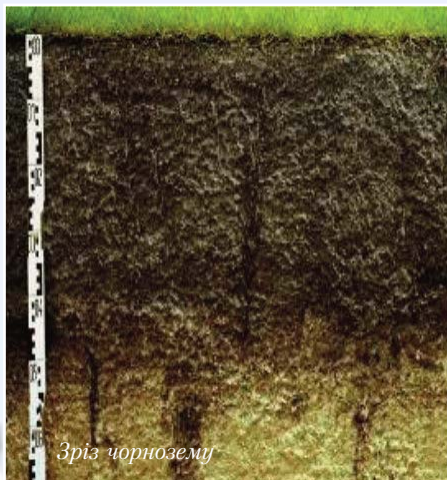
Рослини, характерні для степових ландшафтів, пристосувалися до певного дефіциту вологи. Вони як правило, більшість своєї біомаси тримають під землею у довгих коренях, бульбах і цибулинах. Щільна коренева система і відмерлі рештки рослин утворюють дернину. Через це нерідко степ називають «лісом догори ногами». Коли степ зрошують рясні дощі, вода затримується у дернині і рослини встигають за короткий час поглинути її максимально. В другій половині літа, коли степ починає висихати, відмирає лише та частина рослин, що знаходиться на поверхні ґрунту. Основна біомаса рослин буде очікувати нового сезону, схована травами глибоко під землею.

З кожним роком все більше лісу у степу висихає

На Донбасі квітне гіацинтник Палласів

Зріз чорнозему

З цієї причини, а також тому, що дернина не пропускає дощову вологу глибоко під землю, органіка у степовому ґрунті майже не розкладається і активно накопичується. Таким чином, степ, якщо лишається степом, безкінечно накопичує у ґрунті гумус. Жоден інший механізм у природі не може так надійно і масштабно накопичувати вуглекислий газ з атмосфери й консервувати його у ґрунті. А без цього неможливо побороти парниковий ефект і глобальні зміни клімату. Втім,

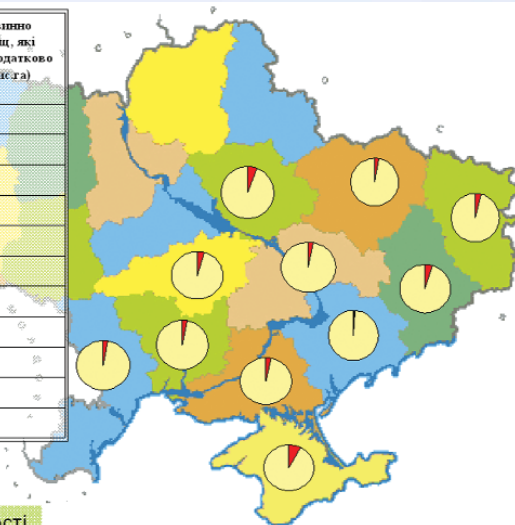
варто зруйнувати степову рослинність, як чорнозем починає піддаватись ерозії й руйнуванню. Славнозвісні українські чорноземи які накопичували гумус від часу закінчення останнього зледеніння, прискорено деградують останні 50–100 років через тотальне перетворення на ріллю. Стрімко відбувається процес опустелювання. В нашій природно-кліматичній зоні це не наступ далеких південних барханів. Це мінералізація гумусу, деградація та ерозія ґрунту, зникнення малих річок що призводить до втрати родючості та ще більшої посушливості клімату. У сучасних підручниках з географії південь України вже виділяють в окрему зону — Сухостеп, підкреслюючи перетворення цієї зони на пустелю.

У степовій зоні, звісно, є ліси, які формуються на дні глибоких балок і вздовж річок, де протягом року зберігається волога. Такі ліси називають байрачними. Найбільші в Європі байрачні ліси були раніше там, де тепер знаходяться дніпровські водосховища та прибережна забудова, де вони цілком могли рости. Проте, з кліматичних причин посадити повноцінний ліс на місці степу є нонсенсом.

Байрачний ліс на Луганщині

ОБЛАСТЬ	Площа первинно безлісних площ, які повинні бути додатково заліснені (тис.га)
АР Крим	217,2
Дніпропетровська	91,2
Донецька	128,5
Запорізька	26,6
Кіровоградська	107,6
Луганська	119,4
Миколаївська	78,2
Одеська	100,6
Полтавська	179,6
Харківська	91,7
Херсонська	94,5

Регіональні норми лісистості.
Частка площ областей, яку
планують додатково заліснити

Над степами досі нависає колосальна загроза. 4 листопада 2008 року з'явився Указ Президента України № 995/2008 «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів і зелених насаджень». Частина 2 цього Указу доручає обласним адміністраціям виявити ці самі «деградовані, малопродуктивні і інші» землі, які на їхню власну думку доцільно надати під заліснення. Степові ділянки у балках і на схилах не використовуються у господарстві й місцеві органи влади залюбки готові віддати їх лісівникам, як щось непотрібне. Кожній з областей простіше розширити лісові площі за рахунок степових «клаптиків», уникаючи погодження землевідведень з користувачами і відзвітувати, що план виконано, ніж шукати шляхи виведення еродованих орних полів у користувачів. Тим більше, що в умовах розпаювання та приватної власності на землю вилучити у користувачів ділянки деградованої ріллі практично неможливо.

Виконуючи згаданий Указ Президента, Держкомлісгосп України своїм наказом № 371 від 29 грудня 2008 року затвердив показники оптимальної лісистості, з яких випливає площа для кожної з областей України, яка формально має бути заліснена. І якщо для північних областей і Карпатського регіону ці показники практично не змінюються, то у південних областях лісистість планують збільшити практично вдвічі. Загалом планується створити нові ліси площею у 5 % України – значно більше, ніж є степів. Тільки у Луганській області планується заліснити 100600 гектарів земель, переважно зайнятих степами.

Останні цілині степові ділянки розорюють для того, щоб прозвітувати про «створені» гектари «лісів».

Під плуг лісівників потрапляють сотні червонокнижних рослин. На фото — Тюльпан Шренка.

Щороку степові пожежі знищують сотні гектарів лісопосадок навіть там, де лісівникам вдалось їх виростити. Попаснянський район Луганської обл.

Клімат стає більш посушливим і навіть там, де ще вчора ліс можна було посадити, сьогодні всихають навіть дорослі лісопосадки.

Гіацинтик Палласів

Тюльпан змієлистий

Тюльпан Шренка

Разом з тим, як вже зазначалося, саме ці території — останнє місце, де збереглися види рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, які характерні для степових біотопів. Ніде, крім цих останніх залишків степу, вони існувати не можуть. Такий стан справ грубо порушує Закон України «Про Червону книгу України» і низку міжнародних природоохоронних конвенцій, зокрема, Конвенцію «Про охорону диких видів флори та фауни та середовища існування у Європі» (Бернська конвенція), яка прямо забороняє нищення місць існування видів, що нею охороняються. Степові балки зберігають десятки таких видів.

Тюльпан дібровний

Гадюка степова

Бабак

Не треба забувати і того, що степові ділянки є останніми природними (безкоштовними) пасовищами у степовій зоні, але для лісників степ є «золотою качкою». Ліси тут не ростуть, тому гроші на їх перепосадку можна просити з держбюджету щорічно! У час економічної та фінансової скрути в Україні така діяльність є економічно необґрунтованим та неприпустимим кроком. Разом із тим, доцільно було б розпочати консервацію еродованих земель у степовій зоні України за допомогою залуження на виконання Загальнодержавної програми формування національної екомережі України з метою запобігання опустелюванню та збільшення потенційного біотопу для збереження степового біорізноманіття.

Оранка схилів під посадку лісу не рятує землю від ероїї, а лише стає причиною стрімкого розвитку ерозійних процесів

Отже, посадка штучних лісів на місці степів сьогодні призводить до цілого «букету» негативних наслідків: ні степу, ні лісу, ні чорнозему на полях, ні пасовищ, ні... коштів у бюджеті.

Для того, щоб зберегти залишки українських степів й не дати рідкісним рослинам і тваринам назавжди залишитися лише на сторінках книжок, створено громадську кампанію «Збережемо українські степи!». Кампанія є добровільним об'єднанням науковців, активістів громадських екологічних організацій, журналістів, лісоводів і українців, які розуміють, наскільки важливо врятувати степ.

Через надзвичайні темпи заліснення степів, що набрали обертів в Україні в останні роки, вже сьогодні знищено сотні місць, в яких зустрічалися рідкісні види рослин і тварин, в тому числі на деяких територіях природно-заповідного фонду. Наше завдання — зупинити це. Звісно, ми не є противниками лісу. Та ми розуміємо, що лісам місце у Поліссі, Лісостепу та Карпатах. Вирубаючи непомірно великі обсяги лісів у цих зонах, лісники не встигають їх відновлювати. Проте саджають нові ліси не на місці рубок, а у степу, поспішаючи прозвітувати «освоєними гектарами» і «збільшенням лісистості». Ми переконані, що слід зменшити темпи рубок і розпочати відновлення лісів там, де вони були знищені, спрямувавши їх створення до Карпат і Полісся. У степовій зоні також слід докласти чималих зусиль і відновити майже зруйновану мережу вітрозахисних лісосмуг. Після здобуття Україною незалежності у структурі аграрного сектору досі відсутня служба, яка займалася б підтриманням мережі полезахисних лісонасаджень. А це є реальним засобом стримування вітрової ерозії на орних землях українського півдня. Натомість лісові господарства створюють у степових регіонах лісонасадження на схилах та балках нижче площини здування, що не дає змоги перешкоджати вітровій ерозії на ріллі.

Текст: О. Василюк.

Фото: Н. Атамась, М. Богомаз, Л. Боровик, О. Бурковський, О. Василюк, Д. Демченко, О. Деркач, Д. Іноземцева, О. Надсіна, А. Пономарева, В. Яроцький.

Дизайн обкладинки: О. Терещенко

Макет: Д. Іноземцева.

Видано за власні кошти активістів Громадської кампанії «Збережемо українські степи!»
© НЕЦУ, ГК «Збережемо українські степи!», 2013

Національний
екологічний
центр України

Завдання громадської кампанії «Збережемо українські степи!»

- ✓ зупинити заліснення степових ділянок у всіх регіонах степової зони України;
- ✓ надати природно-заповідний статус максимальній кількості степових природних комплексів (балки, яри, ділянки рівнинного степу, схили);
- ✓ спрямувати роботи і кошти, скеровані на створення нових лісів, у Полісся і Карпати;
- ✓ внести зміни у законодавство, які б дозволили перевести значну частину еродованих орних земель в державну власність й законсервувати їх;
- ✓ внести зміни у законодавство, які б сприяли консервації розпайованих приватних орних еродованих земель;
- ✓ створити державний орган, що буде займатися відновленням полезахисних лісосмуг і залуженням деградованої ріллі;
- ✓ сприяти всебічному розголосу проблеми заліснення степів та широко інформувати українську та міжнародну громадськість про неї; винести «степове» питання на найвищий рівень, повернути увагу громадськості та пильність міжнародних структур до проблеми збереження українських степів.

Контакти:

Олексій Василюк

vasyliuk@gmail.com

Олексій Бурковський

ecologist@ukr.net

Видано за власні кошти активістів Громадської кампанії «Збережемо українські степи!»

© НЕЦУ, ГК «Збережемо українські степи!», 2013

<http://pryroda.in.ua/step>

<http://necu.org.ua>